

Миодарка ТЕПАВЧЕВИЋ (Никшић)

РЕЦЦА *СЕ* КАО ГРАМАТИЧКО СРЕДСТВО УОПШТАВАЊА И ОБЕЗЛИЧАВАЊА У ДЈЕЛУ ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

0. 0. Проучавање граматичких структура на нивоу реченице који су ознака имперсоналности показује богатство језичких средстава за изражавање непознатог и уопштеног агенса и висок степен продуктивности синтаксичких конструкција, који омогућавају значењска нијансирања, а све у сврху обезличавања и уопштавања. Једно од њих је и морфема *се* која је као граматичко средство већ одавно привлачила пажњу и интересовање лингвиста, нарочито оних који су се бавили проблемом глаголске дијатезе. Михаило Стевановић дао је огроман допринос и значај сагледавању овог проблема, прије свега указујући на његово проучавање као синтаксичког феномена.

0. 1. Посматрање ове појаве везује се за језички систем Његошева језика,¹ будући да је тај језик слојевит, „пун стилских фолклорних одлика с богатом фразеологијом говора црногорских”² испреплетан и инкорпориран у савремени књижевни језик и представља богату ризницу језичких средстава обезличавања.

Анализа језичких средстава уопштавања показује да се у Његошеву језику често употребљавају безличне, пасивне, али и друге форме и облици у граматичкој и граматичко-лексичкој сфери с циљем да се избјегне конкретно именовање агенса, или да се он прикрије у мноштву или покаже да је агенс било ко, људи уопште.

1. 0. У безличним конструкцијама посебним граматичким средствима, као што је морфема *се*, означава се да вршилац радње није одређено лице,

¹ Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, Просвета Београд, Обод Цетиње, Свјетлост Сарајево, књиге I VI, 1967.

² Бранислав Остојић, *Прилози о Његошеву језику*, Никшић 1997, 9.

већ било које. У овим конструкцијама нема субјекта, јер је он неодређен, или се не жели исказати; предикат има облик предиката безличних реченица, а то је 3. лице јединине средњег рода (уколико разликује род), а евидентно је присуство партикуле *se*, тј. глагол је у повратном облику.

Овакве су реченице, које означавају да је агенс свако, људи уопште, „познате у науци под термином ‚*man-Sätze*’”.³ Вршилац радње је неидентификован ако се схвата уопштено (у смислу човјек, људи) или ако о њему (појединцу) ништа не знамо или га не желимо исказати. Безличне конструкције можемо посматрати кроз семантичка обиљежја анонимности и уопштености агенса.⁴ При том семантичко обиљежје анонимности може се односити на људе (дакле мноштво) или на било којег појединца.

1. 1. У Његошеву језику проналазимо два нивоа анонимизовања агенса којима се појачава безличност израза и доводи до уопштавања агенса – први у коме је лако успоставити реконструкцијом агенс, тј. „лексичку јединицу која ће непосредно идентификовати вршиоца дате глаголске радње”.⁵ Унутар овог нивоа уочавамо неколико конструкција. Други ниво анонимизације је сложенији, тј. идеја о агенсу се не може одмах уочити јер је реконструкцијом немогуће успоставити лексичку јединицу као у претходном случају. Агенс у овом случају можемо успоставити помоћу модалне конструкције *ї треба да*.

Безличне конструкције се употребљавају када се не даје име вршиоца радње, па ипак, овај предикатски облик (са *se*) указује да агенс треба тражити „међу особама које су меродавне, надлежне, одговорне, заинтересоване и сл. за оно што се предикатом именује”.⁶ У складу са тим јављају се и трансформационе могућности одређивања групације којој припада, односно дјелатности којом се дати вршилац радње бави.

1. 2. Вршилац глаголске радње може бити уопштени појединац, без обзира којој социјалној групацији припада или коју дјелатност врши, као у примјерима:

He знаше се што страшније / тада смртно ухо слуша (Св. VIII, 764–765). Бој се ужди по околу, / не знаде се ко се с киме / поче клати и ћерати (Св. VIII, 964–966). По ње жеки би се рекло / да лавове и ти-

³ Милка Ивић, *Основне љинголошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице*, Књижевност и језик, X, 1, Београд 1963, 22.

⁴ Види рад, Милка Ивић, *Категорија „man-Sätze” у словенским језицима*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, VII, Нови Сад 1962–1963, 93–98.

⁵ Милорад Радовановић, *О „безличној реченици”*, Списи из синтаксе и семантике, Нови Сад 1990, 210.

⁶ Милка Ивић, *О стурктури српскохрватске їросїе реченице с глаголским їредикаїом*, Лингвистички огледи, Београд 1983, 79.

грове / проз јаросна ждере уста (Св. X, 963–965). Немој такве говорит ријечи, / *не смије се* овде право *зборити* (ГВ, 1493–1494). Ја не знадем што је то дакаће, / но ја хоћу чисто и открито / да *се збори* преда мном и *твори* (ШМ, I, 330–333). Тим *се* пак јасније *види* да је то управо њен посао (Писма, 93). А за часове мале њихове зађевице и не стоји да *се ишше* (Писма, 118). Ови су храмови пуни ...одломцима великога Рима, величија римскога, те их показују као светињу, као успомен прошле њине славе, или, да *се* право *каже*, над њима кукају (Писма, 203).

Реконструкцијом мјесто рефлексивне морфеме лако добијамо структуре са синтаксички утврђеним субјектом представљеним лексемом човјек, нпр:

Но ја хоћу чисто и открито / да човјек преда мном збори и твори;
Не стоји да човјек пише; човјек не смије овдје право зборит и сл.

1. 2. 1. Функцију агенса може вршити и одређени појединац који је представник неке одређене групације или друштвене дјелатности, па трансформацијом добијамо синтаксичке конструкције са јасно успостављеним субјектом, као: *иисац*, *аушор*, *чишалац*.

Ево има шест-седам годинах / *ка* доходи једна пророчица / међу нама. Из Бара *се каже* (ГВ, 2099–2101). / Пророчица је из Бара; што се пак тиче Порте отманске, каква је средства противу Шћепану употребавала, то *се види* из рапоратах тадашњег посланика (ШМ, Предговор, 10). / читалац; Оно што народ прича *види се* у историју Милутиновића (ШМ, Предговор, 11). / читалац; За црногорске пјесне *може се рећи* да се у њима садржава историја овога народа (ОС, Примјечаније, 480). / читалац

1. 2. 2. Овом нивоу анонимизовања агенса припадају и конструкције код којих је вршилац уопштено мноштво без обзира на припадност социјалној групацији или друштвеној дјелатности. Трансформационом анализом рефлексивну морфему замјењују лексеме *људи* или *свијет* које најбоље „изражавају идеју о уопштениости агенса”.⁷ У следећим примјерима налазимо конструкције овог типа:

Добродјетелъ дар је велик, *зна се*, / чиста, сјајна, па и беспорочна, / својствена великим људима (Пј. 78, 1–3). / свијет; Него чуда ево да *се*

⁷ Милка Ивић, *Каиџџорија „man-Sätze”*, 96.

йрича: / ко ишћера орла Павловича (Пј. 82, 5–6). / људи; Ми се нашој кули не бојимо / Што се неће задовијек *йричай* (Пј. 187, 353–354). / људи; Царев Лаз му име вјечно / нарекоше, да се зове (Св. I, 772–773). / људи; Поклаше се, да се *йрича*, / с турском војском по Медуну (Св. VII, 120–121). / људи (свијет); *Зна се*, и у свијету успомена траје / на пале у бици на Косову (Гл. К, 10–11). Страшило је слушат *шио се ради*! (ГВ, 26). / свијет (људи); Од добра се јошт *бјежало није* (ГВ, 347). / људи; А ево се, људи, окупљамо / кâ сватови пјани што се *йрича* (ГВ, 437–438). / људи; шар небеса престолодржнога / најсјајнији је и највећи, *зна се* (ЈИМ, III, 158–159). / свијет; То се *зачу* у равну Расију (ШМ, I, 493). / људи (свијет); Нек ви слава иде по свијету / и да ви се до послјед *йрича* (ШМ, III, 273–274). / људи; То се мјесто Царев Лаз *назвало*, / и по данас вазда *ће се зваџи*; / пак тко воли, нек се богу моли (ОС, 45, 179–181). / људи; Мртви и рањени од наше стране износи число на 20, а на страни турској има их извјесно преко стотине, премда се *џовори* да их је и више (Писма, 73). / свијет (људи); Што ћу ти се фалити, што се *рече* „туђему се пофали, а својему право кажи” (Писма, 100). / људи; Тебе је тајна судбина на челу Јужних Славјанах поставила, Тебе срећа с дивнима напредностима вјенчаје, али *се види*, све Твоје изопачују (Писма, 173). / људи (свијет).

1. 2. 3. Колективни вршилац може бити представник одређене групације јер се трансфером добијају субјекатски конституенти са значењем одређеног мноштва. Контекстуално окружење условљава лексички избор, тј. остварење као у примјерима:

О сердаре, наша поглавицо, / ти си добар јунак за јунаштво, / но погледај што *се урадио*: / издадоше Кучи свиколици (Пј. 185, 293–296).

Трансформацијом ове конструкције добија се плуралски облик лексеме *Кучи* у функцији субјекта, а са значењем одређеног мноштва.

Али се Црногорци присјетише пријеваре / и Турцима мушки проговорише: / ...јасно *се види* да вас нужда гони да лажете (Гл. К, 756–761). Да ти бјеше видијети, побре, / како с’ она војска умножава, / како трче Брђани јунаци, / Херцеговци и млади Зећани / под барјаке цара русинскога / да се здруже с војском црногорском, / не би река, драги побратиме, / да *се иде* с Турцим’ боја бити (ОС, 38, 118–125). / Црногорци (црногорска војска).

Плуралски облик лексеме *Црногорци* трансфером добија улогу субјекта у функцији одређеног мноштва.

1. 3. Другом апстрактнијем нивоу анонимизације припадају тзв. „пре-скриптивне конструкције”.⁸ Трансформације ових конструкција се врше помоћу модалне структуре *треба да* уз помоћ које добијамо информације о агенсу, као у примјерима:

Него ти *се* *чудиши* и *није* (Пј. 209, 34). / *Не треба* ти *се* *чудиши*; *човјек не треба да* ти *се* *чуди*; *Обаче види се* да је то посао саме Порте (Писма, 93). / *Треба да се види*; *човјек треба да види*.

1. 3. 1. Конструкције с локативом такође припадају овом нивоу анонимизовања агенса. При трансформационој анализи локатив прелази у номинатив субјекта који и *није* стварни вршилац, тј. агенс. Вршилац је обично неко лице, појединац или мноштво.

Ова писма упутише Јосиф и Катарина ... / У писму *се* Црногорцима овако *говори* (Гл. К, 1080–1086). / Писмо Црногорцима овако *говори*; Јосиф и Катарина у писму овако *говоре*; *Спомени се добро да си ти од онога племена горскога које се свагда отличава[ло] својим мужеством од када су Турци у Европу дошли и које се у пјеснама српскијема толико ... слави* (Писма, 117). / Пјесне славе; У пјеснама аутор слави.

На основу изложеног види се да рефлексивна морфема у комбинацији са глаголском формом служи као средство за изражавање неконкретизованог појединца или мноштва у функцији агенса и појачава безличност Његошева језичког израза.

2. 0. Безличним конструкцијама сличне су безличне реченице у којима субјекат изостаје због семантике самог глагола. Иако ове реченице немају субјекта, ипак глаголска радња има свог изазивача, тј. вршиоца. Међутим, не може се рећи „име појма који је вршилац, односно извршилац тих збивања”.⁹ Њима се казује да се нешто дешава у одређеном времену, али се не зна чему се то збивање приписује и ко га или шта покреће. Тако, у реченици: *Смркло се*. (ГВ, испред стиха 2218) постоји веза између појма смркавања и временске представе њеног вршења, али ниједан од њих није субјекат.

Код ових конструкција које су семантички маркиране изостанак субјекта лексичке је природе а не граматичке, па ми не помишљамо ни на каквог вршиоца радње. Док је код безличних конструкција обавезно присуство морфеме *се*, код ових реченица распоред ове морфеме нема граматичког

⁸ Милорад Радовановић, *Наведено дјело*, 210.

⁹ Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1991, 89.

значаја већ је условљен чисто лексички. Поред овог налазимо и следеће примјере:

Тек *се смрче* и сунце утече (Пј. 105, 95). Турска војска, тек *се смрачи* (Св. V, 513). Турке храбри Црногорци / док *се смрче* непрестано / све сјекоше по мегдану (Св. IX, 393–395). Него сам могао свагда познати када *се смркне* или када сване (Проза, 212). У то војску магла притиснула / усред подне, као да *се смрачи* (ОС, 128, 125–126). Но како *се смрачи* (Писма, 90).

3. 0. За успостављање безличних реченица са глаголима који означавају расположења, стања, осјећања бића чија имена стоје у дативу релевантно је присуство морфеме *се*.

Разликујемо неколико типова ових реченица у Његошеву језику, с обзиром на то да ли субјекатска лексема (у дативу) има функцију означавања расположења, стања или неке особине која се коме или чему приписује; износи стање у сазнајној функцији и сл.

3. 1. Ове реченице са партикулом *се* могу означавати неко позитивно, пријатно стање или расположење, али и негативно, неповољно стање као у примјерима:

А што *ми се највише дойада* (ГВ, 2468). Него што *џи се мило* пред Скадранима *џофалиџи* (Писма, 108). *Мени се овај начин дойада* (Писма, 182).

Не мили се уљесџи човјеку (ГВ, 1465). *Гади ми се* и невоља ми је (ШМ, I, 786). Вјеровоа ил' не вјеровоа, / *мени није* ни најмање *сџало* (ШМ, IV, 417–418). *Дружини се досадило било* (ОС, 22, 67). *Срамоџа се Јанку учинила* (ОС, 283, 140). *Кад с' Милошу веће додијало* (ОС, 314, 132). *Вујици се врло ражалило* (ОС, 283, 121).

3. 2. Глаголски предикат са морфемом *се* употребљава се за обиљежавање стања у сазнајној функцији:

Народу се славно *чини* / умријети, крв пролити (Св. I, 336–337). *Тад би ми се управо чинило* / да ми св'јетли круна Лазарева (ГВ, 783–784). *Да ви причам што ми се џриснило* (ГВ, 1308). *Што ће знати мртве ко-стуринае* / како *ће се коме догодиџи*? (ГВ, 1720–1722). *Па што мислиш, босански везире,* / зар *се џеби* овдје мало *чини*? (ШМ, II, 102–103). *Чини ми се* да се изгубише (ШМ, II, 764). *Давно ли се нама окренуло* (ШМ, V, 224). *Чини ми се* да су десет прошле (ШМ, V, 307). *Доиста ми се учинило* спокојно (Проза, 212). *Шџах се заклет, чојак сасвијем мене*

непознати, којег нијесам, *чињаше ми се*, нигда гледâ (Проза, 218). *Е му се чини* е ће све учинити (Проза, 221). *Чини ми се* да више среће неће имати (Проза, 222). *Чини ми се*, какве сам среће, могли би лако (Проза, 223). *Чини ми се* сит сам се већ наплака (Писма, 9). А то *ми се чини* неће нигда бити (Писма, 13). *Мени се да* чрез једнога пријатеља открити све њихово зло (Писма, 82). *Не чини ми се* да је та нужда (Писма, 123). Ја сам и стрепио и питао се надом доклен није Б[ан] лишен главнога началства, а сада, *чини ми се*, видим што је (Писма, 168). *Мени се види* да ми ово свагда можемо урадити (Писма, 181). Да ће много лакше него што *нам се чини* желајему цјел постићи (Писма, 182).

3. 3. За успостављање реченица којима се означава нека унутрашња реакција или стимулус на неку радњу или акцију евидентно је присуство морфеме *се*, као у примјерима:

Да *ми се је ѿомамиѿи* сестри црној, / да те како заборавим, кукавица (ГВ, 1936–1937). *Овијем ѿрема царсѿвима мука се наганиѿи* да кому помогу (Проза, 215). *Да ми се са земље ѿоѿеѿи* уз Даничине зраке (Проза, 229). *Лијейо л' је нама ѿоѿеѿаѿи*, / по старински пјесну удариѿи (Превод, 261, 1–2). *Дошло им се бјеше ѿоклаѿи* туна (ОС, 100, 341). *Кадуни се сѿаваѿи не дава* (ОС, 428, 124). Ради тога *ми се лако код Вас и извиѿиѿи* (Писма, 154). *Да ми је икако моѿуће*, рад бих био за много нешто са Вама разговарати (Писма, 196).

Трансформационом анализом агенс се изједначава са субјектом, а предикат добија облик неке модалне конструкције.

Да *ми се је помамити* / да се ја могу помамити (да могу полудјети); *Овијем трема царствима мука се наганити* / ова три царства тешко се могу наганити; *Да ми се са земље попети* / да се ја могу попети са земље; *Лијепо л' је нама попјевати* / лијепо би ли ми попјевали; *Дошло им се бјеше поклат туна* / они би се поклатили; *Кадуни се спавати не дава* / Кадуна не може да спава; *Ради тога ми се лако извиѿити* / ја бих се лако извиѿио ради тога; *Да ми је икако моѿуће* / да ја икако могу.

3. 4. Илустративна је и Његошева употреба *медијално ѿовраѿно безличних консѿрукција са глаголом хѿјеѿи* и логичким субјектом у дативу, која се јавља са неколико значења. Једно од њих је и „полази од руке (коме), иде од руке (коме), има среће (ко), успева (ко) и сл.”¹⁰ и налази се у следећим примјерима:

¹⁰ Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца*, Београд 1990, 93.

Каживали су ми да и када сада спавам у сну непрестано проповиједам, *како коме се у што хоће* (Проза, 209). Сјутри дан ти мени дођи (*како коме се хоће* у чинове уздуж и поприко) бујрунтија од великога везира (Проза, 217).

Сасвим је обична употреба ове конструкције са значењем *жељећи*, као у примјерима типа:

Јунаку се чешће путах хоће / ведро небо насмијат грохотом (ГВ, 583–584). Тада ми дође на ум оно приђе несреће што ми се ошћело пливати, и почех сам себе говорит: „Пливај, Мрђене, ере *џи се* мало приђе *хоћаше*; имаш ђе доста, нека те прође миса!“ (Проза, 213). Ово није ствар од процеса, него је Црногорац свој плијен нашао и познао, па вратити *му се не хоће* (Писма, 105).

За примјер из ГВ, Стевановић сматра да се може употребити и са претходним значењем, дакле „Јунаку чешће пута пође за руком, односно – јунак чешће пута успе / да грохотом небо насмеје“, ¹¹ поред значења да јунак жели да ведро небо насмеје грохотом, тј. окршајем.

Ова медијално-безлична конструкција јавља се са значењем *хџјења, наџона, џрохџјева*:

Што сте дошли и рашта сте дошли / *не хоће се мени данџубиџи* (ШМ, II, 37–38). Када је човјек растројена здравља *не хоће му се џисаџи* (Писма, 185).

Поред ових, карактеристична су још нека значења – *џребџи, биџи џоџребан* која су одлика Његошевог језика, али и савременог:

Споменик *се џеби хоће* – Славенство је проста маса (Пј. 214, 35). Учио си књигу у Цариград, / на некакву ђабу притврдио. / Али *џи се* јошт *хоће* памети / потежа је ова наша школа (ГВ, 738–741). Што *ја-сџребу оће* наочали? (ГВ, 857). Што *им оће* друштво са Турцима? (ГВ, 1765).

Дакле, морфема *се* доприноси семантичкој и синтаксичкој разноврсности реченица са логичким субјектом у дативу и указује на слојевитост и богатство Његошева књижевно-умјетничког израза.

¹¹ Михаило Стевановић, *Наведено дјело*, 93.

4. 0. Речца *се* у синтаксичким конструкцијама са глаголом *ѡребаѡи* и сродним глаголима доприноси обезличавању и употпуњава пишчев циљ уопштавања. Наиме, за ове реченице са глаголом *ѡребаѡи* у Његошеву језику карактеристично је трансформационо понашање: *инфинитив ѡребаѡи* прелази у *ѡрезениј с везником* да обезличен речцом *се*. Ако је уз безличан употребљен облик глагола *ѡребаѡи* допуна (тј. глагол у допуни) безлична онда користимо само облик инфинитива, као у примјерима:

Треба искру ту *ѡѡасиѡи!* (Св. I, 273). *Треба* с бојна поља битке / турску војску *ѡѡаѡнаѡи* (Св. В, 203–204). *Треба* наше ране љуте / које нам је ударила / турска глупост и неправда / турском крвљу *уѡасиѡи* (Св. В, 207–210). А ако су је крвљу упрљали, / *ѡреба* ипак свечеву браду *чуваѡи* од невјерника (Гл. К, 735–736). А више *ѡреба вољѡи* тродневну болест / него хиљаду година подле дангубе (Гл. К, 735–736). Црну Гору покорит не могу / ма никако да је сасвим моја; / с њима *ѡреба* овако *радиѡи* (ГВ, 68–70). *Треба служиѡи* чести и имену (ГВ, 657). Земља мала, одсвуд стијешњена, / с муком један у њој остат може / какве силе пут ње зијевају; / за двострукост *ни мислиѡи не ѡреба!* (ГВ, 850–853). За храброст му *не ѡреба ѡиѡиѡи* (ШМ, I, 754). Прса наша набречаше / а мишице узиграше, / не даду нам више стати– / у бој *ѡреба ѡѡиѡиѡи!* (ШМ, II, 872–875). Впрочем *ѡреба знаѡи* да се ово догађа у Кучкој нахији (Писма, 136). Свијет је књига отворена у којој *ѡреба учиѡи* што је свијет (Писма, 202).

Дакле, ако се каже да нешто *ѡреба да ради* неодређено лице, тј. било ко, онда ћемо употребити облик који не разликује лице, тј. инфинитив. Међутим, и са личним глаголским обликом тј. презентом цијела реченица може да добије безличан карактер управо додавањем речце *се* која је „карактеристичан знак безличних конструкција”.¹² Тако би наведени примјери могли гласити, нпр:

Треба да се служи чести и имену; Впрочем *ѡреба да се зна* да се ово догађа; За храброст његову *не ѡреба да се ѡиѡи* и сл.

На овај начин добијамо неодређену конструкцију, јер неодређено лице (јединка или већи број) треба да служи части и имену; Треба да зна да се то догађа у Кучкој нахији; За храброст његову не треба да пита и сл.

4. 1. Поред глагола *ѡребаѡи* и код глагола *ваљѡи* имамо напоредну употребу, па примјере с *инфинитивом* као:

¹² Михаило Стевановић, *Облици другоѡ дела сложенѡѡ ѡредикаѡи као доѡуна безлично уѡѡѡребљеноѡ ѡлаѡла ѡребаѡи*, Наш језик, XVI, 4, Београд 1967, 240.

Данас ваља *ћерајши* кавуре (Пј. 31, 624). Три војводе уједно одоше, / боже мили, срца свободнога, / помислише на старе јунаке / како ваља *мријети* на мејдану (ОС, 315, 155–158). Сврх свега ваља и ону српску пословицу *набљудавајши*: „Не бој се, а чувај се” (Писма, 29),

можемо трансформисати у *ћрезени* с *везником* да, гдје речца се овом облику даје безличан карактер:

Данас ваља да се ћерају кавури; Како ваља да се мрије на мејдану; Сврх свега ваља да се набљудава и она српска пословица.

Глагол *ваљајши* јавља се, такође, у изразима са значењем *није доушитоно, срамота је*:

Немој, Драшко, тако ти живота! / *Не ваља се бијши* кукавица (ГВ, 184–185). Ал’ се цару *не ваља сѣрашијши* (ШМ, III, 236).

5. 0. У језику Његошевих дјела безличност се остварује и другим грама-тичким средствима – *активним обликом глагола с њаршикулом се*. У конструкцији с рефлексивним пасивом субјекат (односно пацијенс) је у номинативу, а предикат је у облику прелазног глагола у конгруентном рефлексивном личном облику. Дакле, субјектом је исказан пацијенс, а агенс се не именује „тј. реченица је деагентизована”.¹³

5. 1. Пасивни глаголски род повратних глагола карактерише „пасивност улоге њихова субјекта у радњама тих глагола које стварно врши каква спољна сила, спољни вршилац на граматичком субјекту”.¹⁴ То се огледа у следећим примјерима:

Надање *се* наше *закојало* / на Косово у једну гробницу (ГВ, 135–136). *Поведе се* робље црногорско! (ГВ, 459). Бјеше једна кућа превелика / у којој *се зраћаху* бродови (ГВ, 1459–1460). Јер без муке не прскају токе / *ни се ломе* такви цефердари (ГВ, 2742–2743).

У овим примјерима жељело се истаћи да је на субјектима вршена радња од некога са стране. Тако у примјеру (ГВ, 459) робље су повели Турци, у примјеру (ГВ, 135–136) надање, тј. ишчекивање туђе помоћи закопано је „на

¹³ Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајшика српскога језика*, Београд 1999, 255.

¹⁴ Михаило Стевановић, *Проблем глаголског рода и њоврајши глаголи у српскохрватском језику, Јужнословенски филолоџ, XXV, Београд 1961–1962, 38.*

Косово у једну гробницу”, јер су блиски народи пали у турско ропство и они не могу помоћи. И у следећем примјеру са пасивним имперфектом, (ГВ, 1459–1460) који је квалификативног карактера, улогу субјекта имају *сужњи*.

Дакле, стварни објекат радње ставља се у центар збивања и постаје граматичким субјектом. Партикула *се* даје субјекту карактер неодређености, тако да вршилац радње постаје саствим ирелевантан.

5. 2. У неким примјерима глаголи се могу схватити и као *пасивни* и као *медијални*.

Нек *се* овај вијек *џорди* над свијема вјековима (ГВ, Посвета, 1). У њ *се* осам близанацах у један мах *изњихаше* (ГВ, Посвета, 3). У великим народима генију *се* гњ’јездо *вије* (ГВ, Посвета, 10). Од Ђорђа *се* Стамбол *џресе*, крвожедни отац куге (ГВ, Посвета, 21). Да опширну видим колијевку / у којој *се* вјечност *одњихала* (ЛМ, I, 71–72). Славогласно хорење музике / и пјеније бесмртних ликовах / почело *се бјеше уишишавати* (ЛМ, II, 211–213).

Тако се нпр. стих „У њ *се* осам близанацах у један маха *изњихаше*” може схватити на два начина. Осам близанацах су били одњихани, одгајени од стране оних што су их подигли – дакле, схвата се као пасиван. Али он се може тумачити и да се створило, појавило осам близанаца, „на шта упућује глагол наредног стиха у коме се каже да се (тих осам близанацах) на земљи показаше”.¹⁵ У том случају глагол би био медијалан. (На сличан начин би се могао тумачити и стих из – ЛМ, I, 71–72).

И у стиху „Од Ђорђа *се* Стамбол *џресе*, крвожедни отац куге” процес у субјекту је настао без његове свјесне активности и ангажовања, али је у вези са фактором изван субјекта – а то је Ђорђе – који је изазивач стања и процеса. У овом стиху метонимијског карактера Стамбол који је симбол и покровитељ тираније, крвожедног система, дрхће од страха, од Ђорђа.

У неким случајевима није лако одредити да ли се глаголом означава стање субјекта или процес, односно стварање процеса од неких спољашњих фактора који су узрочници тога. Тако у Његошевом стиху из Горског вијенца:

Да прегледам у младежи зубе / да *се* ружа у трн *не иззуби* (ГВ, 1089–1090), не можемо са сигурношћу рећи да ли је глагол медијалан или пасиван. Мада, за овај примјер Стевановић сматра да је тежиште више на стању, а мање на процесу, па глагол сматра медијалним.¹⁶

¹⁵ Михаило Стевановић, *Наведено дјело*, 39.

¹⁶ Види, Михаило Стевановић, *Наведено дјело*, 38.

Карактеристичан је и следећи примјер:

Песницом *се* нада *не растјеже!* (ГВ, 1114).

У овом примјеру песница је средство којим се не може растезати челик (нада). Она се схвата као сила изван субјекта која изазива процес што се субјекту приписује. У том смислу и глагол је онда пасиван.

5. 3. И у следећим примјерима се може говорити о значењима која се дефинишу као *медијална*:

На трон сједиш неправо узети, / *ионосиш се* скиптром крвавијем (ГВ, 56–57). Бог *се* драги на Србе *разљути* (ГВ, 198). *Не бојим се* од вражјега кота, / нека га је *ка* на гори листа (ГВ, 528–529). *Ја се* овој и *чудим* работи! (ГВ, 806). *Ја се* *надам* веселоме гласу (ГВ, 951).

Али овдје се подразумејева „делатност (акција)... агенса на стварима, више него спонтани процес”.¹⁷ Изазивач ових расположења, душевних стања, несвјесних манифестација је нека сила изван субјекта.

5. 4. У Његошевом језику налазимо велики број глагола чија је семантика у домену *акције* уз који се подразумејева и агенс који може бити означен или неозначен.

У рефлексивној пасивној конструкцији јављају се глаголи из различитих категорија: говорних дјелатности; глаголи са семантиком вербалног изјашњавања али и са могућношћу прелажења у глаголе са значењем геста или обрнуто; глаголи који могу бити у области декларативног; из категорије *sentienti*, тј. са значењем прихватања интелектуалног или чулног; глаголи са др. изванвербалним значењима као, нпр. *verba percipiendi*:

То *се* могло све љепше *казати* (ГВ, 560). Без муке *се* пјесна *не исйоја* (ГВ, 603). Откуд дође та несрећна миса / о превјери нашој да *се збори*? (ГВ, 966–967). Кад *се* књиге *йрочишаше* (Св, III, 104).

И зато *се* вама *даје* / опроштење, Црногорци (Св. V, 119–120) / Каж’ владику, што ти везир пише. / Већ нећемо да *се крије* ништа (ГВ, 1074–1075). Како име опширног простора / разумјети вама *се дойушиша*? (ЛМ, III, 153–154). Рашта не би на договор дошли / а кад им *се* турска вјера

¹⁷ Живојин Станојчић, *Грамаиичке сйрукйуре за означавање нейознайоџ (не-номинайивноџ) аџенса у језику П. П. Њеџоша и Ива Андрића*, Синтаксичке студије, Никшић 1990, 60.

дава / да ће здраво и доћи и поћи (ШМ, II, 156–158). Пјаницама и лудим људима / *оїраишїа се* свашто као дјечи (ШМ, IV, 778–779).

Српска сила и држава / на Косову тад погибе, / али слава и витештво / у ц'јелом *се* виду *каза* (Св. I, 65–68). По побједи страшној над Сатаном / велико *се* собраније *сїїече* / у палату цара превјечнога (ЛМ, VI, 1–3).

Слава Гала и Британца / пред твојом *се* мрачна *види* (Пј. 71, 109–110). То *се знаде*, честити валису (ШМ, II, 351). Овим ћу се увијек гордити; / спрам овога све моје погрешке / малене су, *видјейї се не мођу* (ШМ, III, 189–191). Управ човјек онда и погине, / чест, поштење када му *се узме* (ШМ, IV, 737–738). То *се зна* (Проза, 218).

Ће *се* гусле у кућу *не чују*, / ту је мртва и кућа и људи (ГВ, 1620–1621).

То *се чуло* у Заљути тврдој (ОС, 21, 41). То тако и бива да *се* у туђем оку и длака *види*, а у својему ни брвно *не види се* (Писма, 99).

Је ли му *се* кућа *искоїала*? (ГВ, 2006).

Пред великим претпријатијама / не*к се крије* име опасности (ЛМ, I, 166–167).

Из њега *се* луче бесамртне / на све стране р'јекама *сїїаху* (ЛМ, I, 241–242).

Могућност анонимизације у рефлексивној конструкцији у Његошевом језику зависи од лексичко-семантичких фактора и дијатезе елемената у позицији субјекта и предиката.

6. 0. На основу изложеног материјала може се констатовати да је у језику Његошеву велика учесталост реченичних конструкција без синтаксички експлицираног агенса (формално) обиљежених присуством морфеме *се*. Посматране синтаксичке конструкције су веома продуктивне јер се остварују у разноврсним контекстуалним приликама. При том је присуство морфеме *се*, која се дистрибуира у таквим синтаксичким приликама, очигледан показатељ обезличавања и уопштавања агенса.

М. ТЕПАВЧЕВИЧ

МЕЖДОМЕТИЕ КАК ГРАММАТИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО ОБОБЩЕНИЯ И
ОБЕЗЛИЧЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА НЕГОША

Резюме

В работе рассматриваются грамматические структуры на уровне предложения, в которых грамматическим и средством обобщения и обезличения является м е ж д о м е т и е .